

ZSUPPÁN FERENC TIBOR

A fegyveres erők és a parlamenti választások Magyarországon (1867—1914)*

A hazai történeti irodalom már bőségesen foglalkozott a dualizmus kori magyar választási törvényekkel, azok vagyoni, iskolai és egyéb cenzusaival.¹ Feldolgozások készültek a megválasztott képviselők társadalmi, felekezeti stb. összetételéről, valamint a pártoknak a választókerületekkel való kapcsolatáról is.² A jelen dolgozat célja, hogy megvizsgálja a választási aktus egy jelentős, a dualizmus alatt ki nem küszöbölhető velejáróját, a választási erőszakot. Megvizsgáljuk, hogy egyáltalán miért is jelentkezett a katonai segédlet szükségessége, milyen jogi alapokat teremtettek felhasználásához és hogyan hajtották végre ezt a feladatot a dualizmus egyes szakaszaiban. Vizsgálódásunk kiterjed a Monarchia közös hadseregére, az erdélyi választási tapasztalatokra, ill. az ott fenntartott s később az egész országot behálózó csendőrség választások kori felhasználására.

I.

Magyarországon más 19. századi európai államokhoz hasonlóan a választásokhoz nyújtandó katonai segédlet elsősorban azért vált szükségessé, mert a választójog egyes elemei antidemokratikus, sőt antiliberális elveket tükröztek.³

Ismeretes, hogy az 1848-as Márciusi Törvények jelentették az első lépést afelé, amit ma parlamenti kormányzásón értünk. Az 1848: V. tc., a választási törvény, csak Magyarországra vonatkozott, míg az erdélyi 2. tc. kizárólag Erdélyre volt hatályos. Mindkettő egy akkor Nyugat-Európában már túlhaladott korszak jegyeit hordozta, amennyiben egyrészt az 1832-es reform előtti angol választási törvényre, másrészt a restauráció kori, illetve a júliusi monarchia Franciaországának választási törvényeire hasonlított. Leegyszerűsítve a dolgot azt mondhatjuk, hogy 1848-ban egy liberálisabb választási törvény elfogadása mind Magyarországon, mind Erdélyben beláthatatlan társadalmi, politikai és nemzetiségi következményekkel járt volna, ezt a törvényhozók nem kívánták és nem vállalták.

A választójoggal rendelkező férfi lakosság csekély létszáma mind Erdélyben, mind Magyarországon a választáskor kivезényelt katonai erővel — mint majd később látni fogjuk — fordítottan volt arányos. A választójogi törvények értelmében Magyarországon a lakosságnak mindössze 6—7%-a, Erdélyben pedig kb.

* A téma első megközelítése angol nyelven jelent meg, in: *The Armed Forces and Parliamentary Elections in Hungary, 1867—1914*. Ed. by Stephen Fischer-Galati and Béla K. Király (Boulder, Co) Atlantic Highlands N. J., 1986). Jelen felhasználása az Atlantic Research and Publications beleegyezésével történik.

¹ Csak a legfontosabb műveket említem: Magyarország története 6/2. 1848—1890. Bp., 1979. 863—864. Szász Zoltán fejezete. Erdély története 3. Főszerk. Köpeczi Béla. 1630—1633. Bp., 1986. *Gerely András* — *Szász Zoltán*: Kiegészítés után. Magyar História Bp., 1978. 207—212.

² *Adalbert Tóth*: Südosteuropaische Arbeiten. 70. München, 1973. *Lakatos Ernő*: A magyar politikai vezetőréteg. 1848—1918. Bp., 1942. *R.W. Seton—Watson*: Corruption and Reform in Hungary. London, 1911. *Jászi Oszkár*, etc.: A választójog reformja és a magyarság jövője. Bp., 1908.

³ A magyar választási törvények és rendeletek leghasználhatóbb gyűjteménye: *Szivák Imre*: Országgyűlési képviselőválasztási codex. Bp., 1901.

5,3%-a volt választásra jogosult.⁴ Egy negyedszázaddal később az 1874. évi XXXIII. tc. szinte semmit sem változtatott azokon a paragrafusokon, amelyek közvetlenül befolyásolták a választók számát és a választás lebonyolításának módját, valamint a katonai segédlet alkalmazását. Az 1848-as és 1874-es választási törvényeknek a parlamenti választásokon és pótválasztásokon alkalmazható katonai intézkedésekre vonatkozó néhány legfontosabb eleme a következőkben foglalható össze.

Az első ide tartozó megállapításunk a választási gyakorlatra vonatkozik. Miután a szavazás, rendszerint megszakításokkal, egy napnál is tovább tarthatott és nyílt volt — 1874 után már kötelezően nyílt, mert ekkor betöltötték az addig szórványosan alkalmazott titkos szavazás módszerét — szükségessé vált, hogy valahányszor több jelöltet állítottak, a választópolgárokat „álló-helyekre” osszák. Az egyes falvakból érkező választók, akik többnyire jelöltjeik kokárdáit, zászlait és megkülönböztető tollait viselték, összegyűltek a választókertület központjában a szavazóhelyiség előtt vagy annak közelében és ott külön állóhelyekre oszlottak jelöltek szerint. Az állóhelyekről aztán váltakozva engedték be őket a szavazóhelyiségbe olyan módon, hogy egy-egy falu szemben álló csoportjai nem követhették egymást közvetlenül. Ez a taktika azonban ahelyett, hogy csökkentette volna a feszültséget, valójában növelte az ingerültséget és az összeütközés esélyét, mert jól elkülönülő ellenfétes csoportokat helyezett el egymás közelében.

A rendszer második, minket érintő vonása az, hogy minden egyes választókertület csak egy jelöltet választhatott (az elért abszolút többség alapján) és a szavazásra kertületenként minden 1500 választó után egy szavazatszedő bizottságot jelöltek ki. Ezért a választóknak mindig ebbe az egy központba kellett elutazniuk, ahol csak előszóval szavazhattak — így azután néha három napot is távol kellett tölteniük otthonuktól, ami megint csak súlyos problémát jelentett a hatóságok számára a közbiztonság szempontjából.

Miért kellett ezt a nehézkes választási módszert egészen 1918-ig fenntartani? E tanulmány keretei között csak a legszembevetőbb okokat említhetjük röviden. Az egyik a magyarországi és erdélyi vidékre egyaránt jellemző nagyfokú írástudatlanság: bár ez időből kifejezetten a felnőtt kori analfabetizmusról nem állnak rendelkezésre adatok, méretére mégis következtethetünk abból, hogy 1890-ben Erdélyben a hatévesnél idősebb népességben ez az arány még 67,1% volt.⁵ A könyv- és újságfogyasztás igen alacsony (kb. azonos a korabeli olasz átlaggal), ami elárulja a választók, sőt az egész felnőtt lakosság érdektelenségét a politikai kérdések iránt.⁶ Mivel a választókat csak előszóval lehetett toborozni, az egymással vetélkedő jelöltek szabadtéri gyűlései szintén nehézségeket okoztak a hatóságoknak. Nem csoda, hogy a rendőrség szempontjából az egyjelöltös választás volt az ideális — minden eszközzel ezt igyekeztek is szorgalmazni.

A nagyszámú, könnyen felizgatható (és gyakran ittas) férfi szavazó jelenlétéből származó veszély ellessúlyozására 1848-ban a törvényhozók — a szavazás folyamatát felgyorsítandó — lehetővé tették a folyamatos, éjjel-nappali szavazást. Ez alól csak Erdély jelentett kivételt, ahol az éjjeli szavazás tilva volt. Erdélyben 1874-ig a törvény egy választási gyakorlat továbbélését is lehetővé tette, ami szerint a városokban külön választókertületeket nem alakítottak, ha ez nemzetiiségi, illetve pártszempontból a városi közgyűlésnek politikai hasznót hozhatott.⁸

A jogalkotók mind 1848-ban, mind 1874-ben rendőri jogokkal, a helyi rendőrség és a jog érvényesítésére a választókertületekbe hozott katonaság feletti parancsnoklási joggal ruházták föl a szavazatszedő bizottságok elnökeit. Az 1848: V. tc. 42. -a külön is kimondta: „Mind a választók összeírásánál, mind a választásnál a jó rend fenntartásának joga s kötelessége a kiküldött elnökök illeti, ki szükség esetén e célra fegyveres erővel rendelkezhetik.”⁹ Szemere Bertalan belügyminiszter 1848. május 22-én a városoknak kiadott rendelete szerint is a városi képviselőválasztó kertületek választási elnöke „a választmány és csendtisztok segítségével” fog iparkodni a „csendet háborítatlanul fenntartani”. Az ezt követő választási törvény, az 1874:

⁴ *Csizmadia Andor: A magyar választási rendszer 1848—1849-ben.* Bp. 1963. 105, 326—329. Magyarország Története. 6/2. 1399.

⁵ *Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció.* Bukarest, 1981. 259.

⁶ *Magyarország története* 6/2. 1469.

⁷ *Csizmadia: i. m. 111—114. Magyar Statisztikai Évkönyv. Új Folyam. XX. Bp. 1914. 462—465.*

⁸ *Csizmadia i. m. 323.*

⁹ A választási törvény szövegét lásd: *Csizmadia: i. m. 311—325.* A választási törvényeknek a rend fenntartására és a katonai karhatalomra vonatkozó rendelkezései: *OL. K. 149—1910—6—273.*

XXXIII. tc. szintén fenntartotta a szavazatszedő bizottság elnökének ilyen vonatkozású jogait (67. §).¹⁰ Az egymást követő választások azonban felfedték azt a gyakorlati nehézséget, hogy végeredményben két, illetve három rendőrhatalóság is működhetett egy választás alatt: a választási elnök, a polgármester/alispán, illetve legutolsón a főispán. A nehézség abból fakadt, hogy nem lehetett pontosan meghatározni, hogy a választási elnök hatalma csak a választási helyiségre és a választókkal teli szomszédos utcákra, illetve terekre terjed-e, vagy távolabbra is? Ilyen bonyodalmak — a választási törvény természeténél fogva — főleg olyan választókertületekben akadtak, amelyekben a helyi főispán tudta a választási elnökről, hogy az ellenzékkel szimpatizál. Végül is úgy tűnt, az 1899: XV. tc. rendezi a különböző rendőrhatalóságok jogkörét, amennyiben a 154. §-a kimondta, hogy „A választás vezetése és a rend fenntartása a választás egész folyamata alatt a választási elnök feladata és kötelessége.” Mind a választók bevonulására, mind pedig azoknak a választási színhelyen való elhelyezésére nézve „az illetékes közigazgatási hatóság meghallgatásával” kellett intézkednie. A későbbiekben látni fogjuk, hogy még ez a törvény sem tisztázta a rendőrhatalósági érdekeltséget és alkalmat adott további visszaélésekre.

A választási törvények megalkotói mind 1848-ban, mind 1874-ben úgy döntöttek, hogy bárhol összehívhatók a választási gyűlések, ahol két vagy több jelölt küzdött egy-egy mandátumért. Mindez a parlamentarizmus minimális előfeltétele volt, s az alkotmányosság elvével nem lett volna összeegyeztethető, ha a hatóságok a választási gyűlésekbe beavatkoztak volna (mint ahogy ezt maga Bismarck sem tette a német szocialisták üldözésekor 1878–1890 között). Mindezek ellenére a vidéki kertületekben gyakori volt a hatóságok beavatkozása a választási gyűlésekben: azokat „korteskedésnek” bélyegezve. Korteskedésen pedig mélyreható, a politikai és társadalmi rendet „felforgató izgatást”, illetve agitációt értek, s erre főleg a nemzeti és szociáldemokrata képviselőjelöltek esetén hivatkoztak.

A választási gyűlések ellen általában nem emelhettek volna szót a szolgabírák, ha a rendezők legalább 48 órával előbb bejelentették azokat. A valóságban éppen ennek az ellenkezőjét láthatjuk. Tárgyunk szempontjából az érdekel minket, hogy végeredményben kiknek lett volna jogában az ilyen választási gyűléseken részt venniük? A hatóságok szerint csak a választóknak.¹¹ A Magyarországon már 1848 előtt meghonosodott, s azután is fenntartott szokás szerint azonban a jelöltek a választások előtt és után bemutatták magukat a kertületekben kocsisoros díszmenetekben, amikor programbeszégeiket elmondták, illetve köszönő nyilatkozatokat tettek.¹² Mindezekből fakadt tehát az a furcsa körülmény, hogy a választásra jogosultak csekély száma mellett nehéz lett volna elvárni a lakosság választójoggal nem rendelkező részétől, hogy távol maradjon a jelöltek választási gyűléseitől vagy, hogy ne próbálja meg ténylegesen is befolyásolni magukat a szavazókat a választás napján. Ez utóbbi gyakorlat már röviddel a kiegyezés után¹³ széles körben megindult és 1910-ig sem szűnt meg. Ezen aligha kell csodálkoznunk, hiszen az ellenzék egyetlen erőssége éppen a tömegek befolyásolásában rejlett, ami nélkül nem volt esélye a kormány erőszakszervezetének semlegesítésére. Két jellemző példa 1868-ból és 1903-ból jól illusztrálja a tömegagitáció jelentőségét a választásokon és annak változó jellegét az évtizedek során.

Pécsett az ellenzék három egymást követő pótválasztást is megnyert. Az első pótválasztáson Kossuthot 6:1-es többséggel választották meg — bár ő olaszországi száműzetéséből visszautasította a mandátumot; második és harmadik alkalommal a Kossuth által jelöltségre javasolt Irányit választották meg, de ő sem foglalta el helyét a képviselőházban. A második pótválasztást (1868. június 21.) megelőző időben Irányi ügynökei és támogatói valósággal uralmuk alatt tartották a várost. A választást megelőző éjjelen (1868. június 20-án) égő gyertyákkal vonult a tömeg a szigeti külváros egyik utcájában kitett Kossuth és Irányi képek elé, ott a Kossuth imája elmondása és pártdalok éneklése következett. Pécs polgármestere azután így írta le az eseményeket:

¹⁰ Szivák: i. m. 353. 369–370. Ugyanezen jogok értelmezése a csendőrség szerint: OL. K. 149—1910—6—273. és 282.

¹¹ OL K 149—1910—6—452.

¹² Madarász József: Emlékirataim, 1831—1881. 47—48. s. köv.

¹³ Az 1848 előtti viszonyokra, ill. a fáklyásmenetekre lásd Madarász: i. m. 101—102: „Gyűldei fáklyás üdvözlét.” Csizmadia: i. m. 216—225. Az 1848. júniusi választásokon lezajlott összecsapásokról.

[Az Irányi párt] „egész éjjeleket ált rettenetes ordításokkal az egész várost bekalauszolván, féktelenkedéseivel a kedélyeket felzaklatta s mindenkép arra törekedett, hogy a Madarász Endre vagy is jobb oldali pártba ütközhessek. Ekként összetűzésekre alkalmat keresvén — s mely rakoncátlanokodásának következtében 3 ember halálosan meg is sebesítettett, kiknek tellyes felgyógyulásához eddigé még kevés remény mutatkozik.”¹⁴

A választás reggelén tarackdörejrel és puskalövésekkel kezdődött a szóbeli szavazás; Irányi Dániel megnyerte a választást, amit később érvénytelenített a képviselőház.

A huszadik század elejére a szocialisták is bekapcsolódtak a választási gyűlések szervezésébe; főként a választójog kiterjesztését követelték és minden ellenzéki jelöltet támogattak, aki azt bevette programjába. 1903 júliusában pl. Barabás Béla Nagyváradon tartott gyűlést egy főképpen szakszervezeti tagokból álló gyűlekezetnek, ahol a szabadelvű párt száz választója is megjelent és tüntetett Barabás parlamenti obstrukciós taktikája ellen, ami elsősorban a választójog kiterjesztését tűzte volna napirendre. A Barabást védő szocialisták és szabadelvű támadók közötti verekedést a városi rendőrség nem tudta megállítani, ezért be kellett vetni a már készenlétben lévő közös hadseregbeli kétszázadnyi gyalogost és két század huszárt. Szerencsére halálos sebesülés nem történt.¹⁵

Az ilyen és hasonló esetek rávilágítottak a gyűlekezési szabadság elégtelenségére. Jogszabály, mely a gyűlekezési szabadságot biztosította, valójában nem is volt, abból a feltevésből kiindulva, hogy minden gyűlés megtartható, a hatóságok által külön betiltottakat kivéve. Ennek ellenére 1868-ban, majd 1878-ban és 1898-ban újra, részletes miniszteri rendeleteket adtak ki, amelyek előírták a gyűlések előzetes bejelentését a helyi rendőrhatalomnak.¹⁶ Az már azután a hatóság dolga volt, hogy megindokolja, miért nem engedélyezte egy adott gyűlés megtartását. 1910-re már előfordultak olyan esetek, amikor a helyi rendőrhatalom sajnálkozását fejezte ki, amiért nem született külön jogszabály a gyűlések betiltásának szabályozására, világosan felsorolva a lehetséges indokokat. Így azután az engedély vagy tiltás a szolgabíró, a főispán vagy a helyi rendőrkapitány meggyőződésétől és előítéleteitől függött. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy mások elvi meggyőzése és az eltérő politikai nézetek kifejezése sosem volt *a priori* betiltva vagy elnyomva — bármennyire is torz módon alkalmazták időnként ezt a szabadságjogot. A kiegyezés kori Magyarország jogállama maradt mindvégig, eltekintve a nagy belső válságok néhány hónapjától.¹⁷

Ez az alkotmányos berendezkedés valószínűleg nem maradhatott volna fenn 1867—1918 között, ha a kormányzat nem támaszkodhatott volna hatalma legvégső biztosítékára, a hadsereg és a félkatonai szervezetek megbízhatóságára, ami együtt járt a katonai közreműködés igénybevételével.

II.

A katonai segédlet okairól és indokairól az állami hatóságoknak és a katonai parancsnokságoknak kiadott külön utasítások még az 1867 előtti időben jelentek meg, ez azonban kívül esik vizsgáldásunk körén. Az első szabályzat, amelyik kb. 1868-ból származik, és címe „*Bestimmungen des Dienstreglements für das k.k. Heer*”, figyelemre méltó módon alig változott 1887-ig, sőt sok jellegzetessége végig érvényben maradt.¹⁸ Amint később látni fogjuk, pontjai szorosan összefüggtek az országban fennálló helyzettel, ezért 1876-ban, 1887-ben, 1896-ban és 1906-ban is változtattak rajtuk, a körülmények alakulása szerint. E csekélyebb mó-

¹⁴ OL K 150—1868—II—10—21 791. Bubreg Mihály, Pécs polgármestere a Belügyminiszternek, 1868. június 22.

¹⁵ OL K 149—1905—6—93.

¹⁶ OL K 148—1910—13—148.

¹⁷ Ezt az állításunkat még akkor is fenn kell tartanunk, ha el kell ismernünk, hogy a jogállam valóban osztály és politikai érdekeket fejezett ki a jogi alapok formális fenntartása mellett. Lásd: *Leonard Bianchi: A polgári szabadságjogok Magyarországon a dualizmus időszakában. Jogtörténeti Tanulmányok II. Bp., 1968. 157.*

¹⁸ OL K 148—1875—IIIc.

dosításokat is csak azután vették be miután az „új szabályt előbb hosszabb ideig a gyakorlatban kipróbálták”. Legalábbis 1887-ig ez volt a helyzet. A katonai közreműködésre vonatkozó „Útasítás” 1876-os változatában az általános célt így határozták meg: „A karhatalom célja a közhatóságok támogatása, hogy ezáltal azoknak törvényes rendelkezéseik és hivatalos működéseik ellenében vetett erőszakos ellenállás ellen, a szükséges anyagi erő szolgáltatassék.” Ugyanakkor azt is előírták, hogy a cs. kir. hadsereg, vagy ha az nem állt rendelkezésre, a honvédség, csak akkor vehető igénybe, „ha a politikai hatóságok rendelkezésére álló fegyveres erő elégtelen lenne a rend fenntartására vagy helyreállítására”. A terv szerint a legközelebbi helyőrségtől vagy az illetékes hadtestparancsnokságtól katonai segítséget lehetett kérni, attól függően, hogy sürgős szükséghelyzettől vagy előre látható s kellő időben betervezhető kivonulásról és alkalmazásról volt szó.¹⁹

A szabályzat minden kiadása pontosan meghatározta azokat a tisztségviselőket, akiknek jogukban állt azonnali katonai beavatkozást kérni, vagy azt előre igényelni (ezek közé tartoztak az országos képviselőválasztási elnökök a követválasztás alkalmával). A katonai jelenlétet az eseményt megelőzően a helyi közigazgatásnak a rendőrségért is felelős vezetője kérhette (a megyék esetében az alispán, az önálló választókerületeket képező városokban a polgármester, sőt a szolgabíró, de még a községi bíró is, ha a községi jegyzővel együtt járt el). Az előzetes tervek szerint — amelyeket egyidejűleg kellett benyújtani a Belügyminisztériumnak és a cs. kir. hadsereg területileg illetékes hadtestparancsnokságának — az országos képviselőválasztási elnököknek kellett meghatározniuk a csapatok számát és alkalmazásuk módját. A beérkező csapatoknak elvileg a választási elnökkel kellett jelentkezniük, de a helyi közigazgatás képviselőivel is fel kellett venniük a kapcsolatot. Ez arra mutat, hogy már eredetileg is kettős feladatra szánták a kivezényelt csapatokat, s azok a gyakorlatban mindenképpen erre kényszerültek.

A kormányzat igen fontosnak tartotta a katonai segédlet ügyét. Ezért kettős biztosítékok rendszerét hozta létre, s az idők folyamán működötésüket tökéletesítette: a Belügyminisztérium, miután összegyűjtötte a vonatkozó kérelmeket, a budapesti 4. hadtest parancsnokságán keresztül az érintett hadtestparancsnoksághoz fordult. Ez vált ugyanis az ilyen alkalmazású katonai erő irányító központjává az egész országban. A Belügyminisztérium rendőri osztályán egy magasrangú tiszt feladata volt az összeköttetés tartása a budapesti 4. hadtest parancsnokságával. Csak a nagyszabású katonai parancsnokság részleges önállósága maradt meg az 1880-as évek végéig az Erdélyben alkalmazandó katonai intézkedések vonatkozásában.²⁰

Általában a cs. kir. hadsereget vették igénybe, a honvédség alkalmazására annak korlátozott létszáma miatt csak akkor került sor, ha a cs. kir. hadsereg legközelebbi egysége is túl messze állomásozott, vagy ha az adott kivonulás annak katonai ütőképességét súlyosan veszélyeztette volna. Éppen ez a veszély készítette a legfelső szintű tervezőket arra, hogy már 1887-ben is a közeli, de nem Magyarországon állomásozó hadtestekhez forduljanak segítségért. Itt csehországi, morvaországi és galíciái alakulatok jöhettek szóba. 1887-ben például a pozsonyi 5. hadtest parancsnoksága előre segítséget kért a cs. kir. hadtest Csehországban, Morvaországban és Galíciában állomásozó 2., 3. és 10. hadtestétől.²¹ Ez viszont bonyolult tervezést igényelt, mert a csapatok mozgatásához magán és állami vasutakat is igénybe kellett venni.

A katonaság fő feladata általában a rivális választók állóhelyeinek elkülönítésére szolgáló, valamint a szavazóhelyiség közvetlen környékén vagy az egész településen kialakítandó kordon felállítása volt. Mivel az általános választásokra többnyire nyáron került sor, a katonák gyakran voltak kénytelenek hosszú menetelés után egész nap sorfalat állni tűző napon. A helyi hatóságok tulajdonképpen már 1867-től, de különösen 1905-től, aggodva figyelték a csapatok megbízhatóságának romlását, ami a választások során is szerzett tapasztalataikból következett. Az 1896-os és az 1906-os „Útasításokban” nemcsak azt írták elő, hogy a katonák „a túlságos szigor mellőzésével” történjenek, hanem azt is, hogy „ne pártcélok érdekében” kerüljön rájuk sor, mivel azok „nem egyeznek a fegyveres erő hivatásával és tekintélyével”. Nyomatékkal hangsúlyozták 1896-ban, hogy a karhatalom legfőbb feladata a választásoknál „a választás megejtése általában és a választási jog korlátlan gyakorlása minden választó számára”.²²

Miért kényszerültek mégis a dualista rendszer magyar kormányai arra, hogy pártpolitikai célokra használják a fegyveres erőt? Egyáltalán, mikor s hogyan merült fel a katonaság alkalmazása, hogyan alakult

¹⁹ Rendeleti Közlöny. 1876. 16. sz. 1962. (Honvédelmi miniszter, elnöki. 1876. június 13.)

²⁰ OL K 148—1872—III—2488; OL K 148—1875—IIIc; OL K 148—1887—IIIa—1500 stb.

²¹ OL K 148—1887—IIIa—1500.

²² Rendeleti Közlöny 35. sz. 1896. október 20.

ez a dualizmus hosszú évtizedeinek gyakorlatában? A válasz megadásához számba kell vennünk az alkotmányosság értelmezését, az angol törvényhozás hatását a 67-es kormányzati gyakorlat kialakítására.

Deák és Eötvös olyan doktrínér módon értelmezték az alkotmányosságot, hogy amint az Andrássy-kormányt 1867 februárjában kinevezték, külön-külön alkalmakkor javasolták a képviselőháznak, illetve a minisztertanácsnak az 1807-es brit „tisztviselők újraválasztásáról” szóló törvényhez való szigorú ragaszkodást.²³ Amikor azután a kormány miniszteri, osztálytanácsosi és államtitkári állásokat kezdett képviselőházi tagokkal betölteni, azt javasolták, hogy minden miniszter (az Andrássy kabinet eredeti tagjait is beleértve) választassa újra magát, annál inkább, mivel magyar incompatibilitási törvény ekkor még nem létezett. A brit törvény elvét akarták szigorúan követni, vagyis azt, hogy „az alkotmányos életnek egészséges kifejlődése attól függ, hogy a törvényhozó test nemcsak minden illetéktelen befolyás, de annak még színtétől is biztosítsák”.²⁴ Ez 1867 és 1868 folyamán pótválasztások egész sorát eredményezte — közülük az egyik a már említett pécsi volt. Ezeket a kormányzat igyekezett a lojalitás tüntetéséivé alakítani oly módon, hogy ahol csak lehetett, egyetlen jelöltet állítottak. A magyar ellenzék viszont saját céljai érdekében próbálta kihasználni a pótválasztásokat, és ott, ahol a tömeg erőszakos fellépése dominált, ez sikerült is.²⁵ Bár már ekkor alkalmaztak katonai karhatalmat, ez még szörvénys jelenség volt, mert a hatóságok igyekeztek a Habsburg abszolutisztikus gyakorlat visszatérésének még a látszatát is elkerülni. A következő évi általános választásokon azonban már nem ez a visszafogottság volt jellemző.

Az 1869-es, vagyis a dualizmus első általános választását, minden politikai erő a kiegyezés népszerűsége legfőbb próbájaként értékelte. A kormány, amely nagyon is jól felmérte az előző évi pótválasztások erőszakos jellegét, 1869. február 27-én körlevelet adott ki az előkészületekről valamennyi főispánnak és kormánybiztosnak. A körlevél az egész országban eluralkodó erőszakra hivatkozva rámutatott, hogy „ezen féltelenségek főindokát részint a demagogikus irányú bujtogatásokban, részint abban kereshetni, hogy a vidéki lakosság azon álhitben él, mintha az ily alkalmakkal elkövetett cselekmények, mint politikai pártkérdések szüleményei, beszámítás és megrovás alá nem esnének”.²⁶ Ezzel a kormány ezen a választáson jogilag megalapozta a katonai segédlet széles körű alkalmazását, ami aztán a későbbi választásoknak is állandó velejárója maradt. Sajnos erről a választásról nem áll rendelkezésünkre elegendő megbízható anyag. De még így is egyértelműen bebizonyított tény, hogy azokba a megyékbe, amelyekben az ellenzék a legerősebb volt, kormánybiztosokat küldtek, akik Pécsen, Heves megyében és máshol is katonai beavatkozást kértek.²⁷ Valószínűnek tűnik azonban, hogy Magyarországon belül a katonai segédlet csak elszórta befolyásolta a választás kimenetelét. Erdélyben viszont a katonai beavatkozás olyan nagymérvűnek bizonyult, hogy a 75 mandátum közül 68-at a hivatalos Deák-párt szerzett meg.

Ha az 1869-es általános választásokról nincs is elegendő anyagunk ahhoz, hogy következtetéseket vonjunk le a katonai segédlet pontos arányáról és az alkalmazás módjáról, az 1872-es választások esetében már megtehetjük. Erre az időpontra a Lónyai-kormány már képes volt megteremteni önmaga számára a többséget, miután közvetlenül a választás előtt a helyi közigazgatásban a legnagyobb adót fizetőknek (virilisták) juttatta a hatalmat. Magán a választáson, amint az a fennmaradt kimutatásokból kiderül, csak Magyarországon 68 század lovasságot és 98 század gyalogságot vonultattak fel, nem számítva azt a további katonai erőt, amit a helyőrségek stb. nyújtottak.²⁸ Még ha figyelembe is vesszük, hogy ezek a számok időnként ugyanazon csapatok egymás után több választókörületben történő többszöri bevetését is jelenthetik, mivel a választások hetekig elhúzódtak, a rendelkezésre álló adatok alapján mégis valószínűnek látszik, hogy a csapatok választókörületenkénti létszáma elérte a 40 főt — azaz kb. egy félszázadnyit.

²³ Deák Ferenc beszéde a Képviselőházban 1867. január 12-én: Az 1865. évi december 10-ikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Pest 1865—1868. II. 163. (A képviselőház 574. számú határozati javaslata.)

²⁴ Képviselőházi Napló, 1865—1869. IV, 152. Az 1867. április 8-i ülés.

²⁵ OL K 148—1867—III—1068. (Pécsi pótválasztás); OL K 148—1868—III—39 (Az 1868. szeptember 1-jei munkácsi pótválasztás); OL F 270—1867—570 (Kossuth Lajos kisebbik fiának Kossuth Lajos Tódornak a megválasztása az 1867. novemberi kolozsvári pótválasztáson), stb.

²⁶ OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyv: 1869. február 27.

²⁷ OL K 148—1868—III—2096; OL K 148—1869—III—1229 (a kormánybiztosok kinevezéséről); OL K 148—1869—II—17 (a Heves megyei eseményekről).

²⁸ OL K 148—1872—III—1083 (A Honvédelmi Minisztérium táblázatai a katonai karhatalomról.)

Adataink azt mutatják, hogy a vidéki választókerületekbe kivezényelt csapatok létszámát nemcsak a lakosság anyanyelv szerinti megoszlása határozta meg. Úgy látszik, hogy sokkal inkább függött az a kerület ellenzéki múltjától és a választás előestéjén tapasztalható hangulattól. Ezzel magyarázható, hogy Szatmár, Bihar, Baranya, Somogy, Győr, Nyitra, Pozsony, Máramaros, Arad, Temes stb. — tehát olyan megyék, amelyekben magyar anyanyelvű, vegyes vagy éppen főként nem magyar anyanyelvű lakosság élt — egyaránt a fenti átlagot meghaladó számú csapatot igényelték. Néhány választókerületben az ellentétes érzelmek forrongott hevíültek, mint pl. a Torna megyei Színben, ahol az ellenzék hívei kövel dobálták meg a dragonyosokat, sőt közülök kettőt a sötétség leple alatt jól meg is vertek. Megtorlásul a dragonyosok is elfogtak és összeverték néhány civilt.²⁹

A következő három általános választáson jelentősen csökkent a katonai karhatalom igénybevétele. 1875-ben létrejött a Szabadelvű párt, Tisza Kálmán lett a belügyminiszter. Mivel ezzel megnőtt az ellenjelölt nélküli megválasztott képviselők száma, a választókerületenként felvonultatott katonák száma igen alacsony átlagra, mindössze 24 főre esett vissza. Ez a szám még a Dunántúlra is érvényes.³⁰ Az 1878-as választás iratanyaga jórészt hiányzik, de így is nyugodtan állíthatjuk, hogy aligha alkalmaztak az előbbinél több csapatot ezen a választáson, már csak azon oknál fogva is, mivel a választási periódus alatt (augusztus 5–15.) a vármegyék, valamint a katonai hatóságok lovasfogatok rekvirálásával foglalkoztak az elkövetkezendő boszniai okkupációra készülvé.³¹

A jobb előzetes szervező munkának köszönhetően az 1881. évi általános választások lebonyolításához szintén csak csekély számú katonaságra volt szükség. Először mindössze 153 választókerület kért előzetesen katonai segédletet, de a választás napjainak közeledtével még további 42. Ezek Arad, Szilágy, Ung, Pest, Sopron, Torontál, Túróc, Veszprém stb. megyékben voltak. Egyértelműnek látszik, hogy a megyék általában igyekeztek elküldni a legközelebbi helyőrségtől való, csak a válságos helyzet kialakulása utáni segítségkérésrel járó kockázatot.³² Mindezzel együtt az 1881-es választás, az 1875-öshöz és az 1878-aséhoz hasonlóan békés, szelíd lefolyásúnak bizonyult, ellentétben az 1869-es és 1872-es eseményekkel.

Egyenesen úgy tűnik, hogy az 1881-es általános választás hamis biztonságérzetet keltett a kortársakban, Tisza Kálmánban is. Az 1881. június 28-án kelt, a megyéknek küldött táviratában a rendszer életképességét határozottan optimistán ítéelve meg, közölte a főispánokkal, hogy „hivatalos minőségükben a választási mozgalmakba, a választók csoportosulásába, a jelöltek kitűzésébe, s azok egyikének vagy másikának megválasztása érdekében a törvény korlátai között kifejtett tevékenységbe sem személyesen be nem avatkozhatik, sem az alárendelt közegekre az irányban parancsolólag hatni nem fog”.³³ E már-már ideális képet valószínűleg festik a kortávírat további mondatai: „A kormány a választások szabadságára fektetve a fősúlyt, a hivatalos pressiónak saját többsége érdekében igénybevételeit határozottan elutasítja, de természetesen azt nem fogja eltérni, hogy ily pressió a szabadelvű párt ellenében más párt érdekében gyakoroltassék.” Ahogyan az ellenzék azt a választás után felírta, a kormány és a Szabadelvű párt hivatalos közegei egyrészt társadalmi

²⁹ OL K 148—1872—III—1083 (Az esemény utólagos vizsgálatának anyaga.)

³⁰ OL K 148—1875—IIIc.

³¹ Az 1878. évi október 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Bp. 1878. Orbán Balázs beszéde, I. 100—101, 262—263. Szilágyi Dezső beszéde 1878. november 20-án: uo. 294—296. Pázmándy Dénes beszéde 1878. november 26-án: uo. 390—392. Az 1878-as választásokat nem annyira a katonai karhatalom, mint inkább a választási elnökök, a szotgabírák törvénytelenégei jellemezték, az Erdélybe küldött nagy mennyiségű pénzösszeg mellett. A függetlenségi párt ismételt hangsúlyozta, mint 1869-ben, hogy a magyar választók kétharmada 1878-ban is az ellenzékre szavazott, s így a kormány alkotmányos létezése nem alapult a népképviselést elvén.

³² OL K 148—1881—IIIc. (A budapesti cs. és kir. Főhadparancsnokság részvételéről a választásokban.)

³³ OL K 148—1881—IIIa. — 1865/ein.

úton, másrészt a helyileg kifejtett nyomás folytán elérhették az ellenzék sarokba szorítását, amiről a belügy-miniszternek hivatalosan tudnia nem kellett.³⁴

III.

Erdélyt ez ideig kihagytuk az 1867 utáni magyarországi választásokon használt katonai karhatalom jellegére és arányára vonatkozó vizsgálódásunk köréből. Az a különleges szerep, amit Erdély közvetve és közvetlenül játszott a magyar belügyek alakulásában 1867 előtt és után, külön tanulmányozást kíván.

Erdély és Magyarország 1848-ban meghirdetett Uniója gyakorlatilag 1849-ben megszűnt létezni. A tartományt közvetlenül Bécsből igazgatták, néhány a helyszínen felállított intézmény segítségével. Ezek közül bennünket most a tartományban 1850-től működő csendőrség érdekel. Fennállása első évtizedeiben a csendőrséget a bécsi Belügyminisztérium vezényelte, 1860 után az újjáalakított Gubernium Transylvanicum alá rendelték, 1867-től a Gubernium egyik osztálya irányította.³⁵ A gyakorlatban a kiegyezést követő öt évben Péchy Manó (Emanuel) királyi kormánybiztos lett a csendőrség politikai főnöke, szoros együttműködésben a budapesti Belügy- és Honvédelmi Minisztériummal.³⁶

A csendőrségnek az erdélyi képviselőválasztásokban különös szerep jutott több oknál fogva is, amit 1881 után a magyarországi választási gyakorlatban is gyümölcsöztethettek. Szempontunkból az első fontos tényező maga az erdélyi királyi biztos és hatásköre. Wenckheim belügyminiszter 1867. november 16-án érvényesnek ismerte el azt a még 1866. január 10-én, elődjének az uralkodótól kapott utasítását, miszerint az erdélyi képviselőválasztásokat szabályozó rendeletek teljesítésére a királyi biztos, „a királyi főkormányshéek felfüggyel” az illető központi választmányokon át.³⁷ Hasonlóképpen az erdélyi királyi biztosot illette 1872-ig „a karhatalmi hatalom kirendelése amennyiben az, ez iránti közvetlen megkeresésre a törvényhatósági közegek nem hivatvák”.³⁸ De az ő illetőségi körébe tartozott ezenkívül a csendőrség elhelyezése és alkalmazása is.

Ebből eredően a királyi biztos a 75 mandátum sorsába erősen beleszólt, amit a román választóknak a választásokkal szembeni passzivitása, valamint az új-szász párttól való félelem csak még inkább hangsúlyozott. Szavazókat kellett a szavazóhelyiségekbe terelni, meg kellett óvni testi épségüket, nehogy főleg a nem választó tömegek őket megtámadják az erdélyi völgyekben és hegyi ösvényeken. Jól fejezi ki ezt a helyzetet az 1869 áprilisában megtartott általános képviselőválasztás idején kelt rövid távirat. A hatóságok mindent megtettek Tisza László erdélyi ellenzéki vezér megbuktatására: „Csendőrpáncsnokság 5/4 32. res. sz. a. jelenti, hogy Tordán főispányi felszólítás nyomán a csendőrség a választás tartamára 24 főre szaporítottat, intézkedés tétel, hogy a választók különösen Gyéresen és Egerhegyben hegyekben lévő úti gócpontok ki-hágások vagy ellenpártiak ellen védelmeztessenek, s hogy ugyan-e célból Tordán a nevezetesebb pontokra csendőrség felállítassék — végül azon kilátást is jelzi, hogy Deák-párti Kasza Dániel győzedelmeskedni fogna, főleg ha a Románok is részt veendnek.”³⁹

A későbbi erdélyi választási gyakorlat jól mutatta, hogy a faji, vallási, osztály és politikai szenvedélyek következtében a csendőrség egymaga már nem volt képes a kormánypárti választók megjelenését biztosítani, ehhez már a csendőrök és a katonaság együttes akciója kellett. Az erre vonatkozó legkorábbi utasí-

³⁴ Lásd Rusa Kálmán szombathelyi függetlenségi párti szervező panaszát Vas megye főispánjának visszaéléséről. OL K 150—1881—II—10—13 854. A Bihar megyei tisztviselőknek az 1881-es választásokat előkészítő tevékenységére lásd: Képviselőházi Napló 1878—1881. 18. 344.

³⁵ *Trócsányi Zsolt*: Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak. Bp. 1973. 625—626., 630., 645., 648—650.

³⁶ Uo. 654—655.

³⁷ OL K 150—1867—VII—3—3770.

³⁸ OL K 148—1869—III—1362. „Az erdélyi királyi biztos hatásköre.”

³⁹ OL F 270—1869—679.

tást 1887-ből találjuk. Ennek oka, hogy egyrészt az 1884-es választások során a Székelyföldön, Kolozsvárt és további hat, főleg magyarlakta vármegyében már komoly problémák merültek fel, másrészt, hogy a csendőri hálózat eddigre már úgyszólván teljesen kiépült.⁴⁰ Elmondhatjuk tehát, hogy az 1884-es választások vízválasztók voltak a választásoknál alkalmazott karhatalom felhasználását illetően.

A fent említett 1887-es utasítás feljogosítja a csendőrpáncsnokokat, a csendőr-szárnyparancsnokságok tisztjeit, de szükség esetén minden szolgálatban lévő csendőrt, hogy a karhatalmat közvetlenül is igénybe vegyék.⁴¹ A csendőrségnek ilyen növekvő hatásköre Erdélyben már eddigelé is létezett, pl. Szilágy vármegyében. Az ugyancsak Szilágy vármegyei zilahi választókerületbe az 1878., 1881. és 1884. évi választások alkalmával bevett gyakorlattá vált (s ez nyilván később is megmaradt) három század katonai feladattal történő kivezénylése. A szavazás napján egy század a választási elnök közvetlen rendelkezésére állt, de a két másik század *csendőrök vezetésével* a kerület hegyes belsejébe vonult, ahol összegyűjtötte a nem magyar választókat, függetlenül azok pártállásától, s visszatért velük a zilahi városháza zárt udvarába. Innen aztán csak akkor engedték őket a szavazóhelyiségbe távozni, ha készek voltak a kormánypártra szavazni.⁴² Az is bizonyos, hogy Szilágy vármegye többi választókerületében szintén rendszeresen őrizet alatt és gondosan ellenőrizve kísérték a szavazás színhelyére a választók menetoszlopait. Rendelkezünk olyan csendőri jelentésekkel a szilágycsehi választókerületből, amelyek szabályos csatáról számolnak be. Ezt az elégtelen módon, csak az elején és végén biztosított román választók menetoszlopa vívta az őket oldalba támadó magyar nemzetiségű nem választó ellenzéki csoportokkal 1906-ban a hegyi szorosokban.⁴³

Annak okát, hogy a Belügy- és a Honvédelmi Minisztérium 1887-ig nem törekedett erőteljesebb szabályzat kidolgozására katonai karhatalommal kapcsolatban, valószínűleg a viszonylag békés 1878-as és 1881-es általános választásokban kereshetjük, amikor számos jelöltet ellenjelölt nélkül választottak meg. Az 1881-es választáskor mindössze 195 választókerületben tervezték külső katonai karhatalom alkalmazását, a többi 218-ban vagy a helyőrségre számítottak, vagy egyszerűen elégnek tartották a helyi rendőrséget is.⁴⁴

Nem lenne helytálló azonban az 1887 előtti éveket rendészeti szempontból csendesnek ítélni: a katonai karhatalom igénybevétele nőtt a tisziaszlári ügy (1882) után az országon végigseprő antiszemita zavargások nyomán, s a székelyföldi kommunisztikus parasztmegmozdulásokat követően. A felvonultatott katonai karhatalom erejének hirtelen megnövekedését mutatja pl. az is, hogy a nagyszombati katonai parancsnokság útján Erdélyben 4200 főnyi gyalogságot és 350 főnyi lovasságot rendeltek ki 1884-ben. Ugyanekkor a 7. hadtest (székhelye: Temesvár) szintén átlagosan 70 katonát küldött a területén található 71 választókerületbe.⁴⁵ 1884 után a cs. és kir. hadsereg a 4., 5., 6. és 12. hadtesteket (a honvédség és a csendőrség által kiállított katonai karhatalommal együtt) mindinkább igénybe vették választási karhatalmi célokra. A csendőrség növekvő szerepére utal ugyanakkor az a tény, hogy létszáma folyamatosan megközelítette, majd 1910-ben elérte az előírt 8–9000 főt, amit a választások idején teljes egészében fel is használtak. A csendőrség megjelenése, hírhedt brutalitása és önkényessége azonnal elérte a kívánt megfélemlítő hatást, a leghalványabb gyanúra alapozottan is letartóztatásokat fogantatosítottak. A leghírhedtebb ilyen esetek a Székelyföld magyarlakta részein, Hont, Csanád, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest megyékben, valamint

⁴⁰ OL K 149—1884—731.

⁴¹ Rendeleti Közlöny 1887/3. sz. (4589). 1886. január 16.

⁴² OL K 150—1887—II—10—39 211. (Olay Szilárd a belügyminiszternek, 1887. június 14.)

⁴³ OL K 148—1906—13—4687. (Csendőri jelentések a választásokon való részvételről a Szilágy megyei választókerületekben.)

⁴⁴ OL K 148—1881—IIIc.

⁴⁵ OL K 148—1884—IIIc.

Kolozsvárott és Cegléden fordultak elő. Ezeken a helyeken a csendőrök lövésekkel, szuronnal és letartóztatásokkal támadtak a választójogosultakra és nem jogosultakra egyaránt.⁴⁶

Az 1887-es és 1892-es választások tanulságait a hatóságok gyorsan levonták. 1896 októberében két héttel Bánffy hírhedten korrupt választása előtt, a Honvédelmi Minisztérium kiadta új utasításait, amelyeket csak 1906-ban részleteztek a választásokra nézve.⁴⁷ Az 1896-os utasításnak legfigyelemreméltóbb pontja még megpróbálta fenntartani annak látszatát, hogy a karhatalmi segédlet célja „a közhatalmokat támogatni, hogy ezáltal azok törvényes intézkedéseik és hivatalos ügyködéseik alkalmával valamely erőszakos ellentállás leküzdésére a szükséges anyagi erőre támaszkodhassanak”. Felállították ugyanakkor azt a tételt is, megfelelően a korabeli liberális állam követelményeinek, hogy „azon alapelv kell, hogy mérvadó legyen, hogy a választás megejtése általában és a választási jog gyakorlása minden választó számára lehetővé tétessék”.⁴⁸ Ez azonban nem leplezhette aényt, hogy miután már 1887-ben a falusi bíróság és az egyes csendőrök is felruházták a katonai karhatalom igénybevételének jogával, ennek egyre növekvő mérvű alkalmazását tervezték. Azok a jelentések, melyeket a főispánok a miniszterelnökhöz küldtek, a választási mozgalmakat előkészítő tevékenységükről, világosan felfedik a karhatalomnak már eddig is jól bevált, s ezután is alkalmazandó szerepkörét. Ezekből kiderül, hogy már-már csak a magyar (és talán a német) katona kezdett tökéletesen megbízhatónak tűnni a hatóságok számára. Álljon itt szemléltetésül egy részlet a Torontál megyei törökbecsei választókerületből a főispán 1901-es jelentéséből: „A kerület választóinak szerb nemzetiségére való figyelemmel és mert az itteni helyőrség részben ezen kerületből egészítették ki, azért kéretett e kerület részére huszárság, mint katonai karhatalom, mert tapasztalat szerint a népség között azon hit van elterjedve, hogy a vele részben rokon és nemzetiségű katonaság reá lőni nem fog... Huszárokat kapni nem lehetvén, megtörtént, amitől, a vezetők féltek; a nem egészen 3000 választó közül majdnem 900 nem jelentkezett a szavazásnál.”⁴⁹

Az 1905-ös januári választások kormánypárti kudarcát persze nem szabad úgy értékelni, mintha az csupán a karhatalom ki nem elégitő felhasználásából eredt volna. Ez az egész kiegyezés kori választási koncepció félreértése lenne: a kiegyezést védő magyar miniszterelnökök 1867 óta ott és annyi karhatalmat használtak, amennyi elegendő volt az akár még maroknyi választani hajlandó férfi bekísérésére és leszavaztatására, feltéve, hogy a választók többsége vagy passzív maradt, vagy rá hagyta magát beszélteni szavazata megváltoztatására. 1905-ben nem volt értelme annak, hogy a kiegyezésből való nagymérvű általános kiábrándultság közepette a lehetetlenséget várja Tisza István miniszterelnök: ekkor ugyanis még katonai erőszakkal megártott választások sem hozhattak volna többséget a szabadelvű pártnak. Azon főispánjait, akik az 1899. 15. tc. semmibevevéssel erőszakot akartak alkalmazni, mégis Tisza István leintette.⁵⁰

Kétségtelen jelenséggé kezdett feltűnni, hogy az 1901-es választásokat követően a választások hangulata egyre inkább elmérgesedett, mind a vegyes, mind a nem magyar jellegű választókerületekben. 1906-ban már véres nemzetiségi súrlódásokra került sor a Szatmár, Krassó és Szilágy megyékben tartott választásokon.⁵¹ Így azután nem meglepő, hogy az 1896 óta érezhető nehézségek sokszorososan megnövekedve jelentkeztek az 1910-es, vagyis a kiegyezés utolsó általános választásán. Az akkor alkalmazott taktika, a katonaság és a csendőrség felhasználásának mértéke nemcsak antiliberális, de korai totalitarianus jelleget mutatott.

⁴⁶ Amikor Mocsáry Lajos visszatekintett az 1884. nyári választásokra, tiltakozott a csendőrség mind nagyobb költségvetési részesedése ellen, aminek fejében a társadalom nem kap semmi mást, csak „vérfürdőt”. „Tudjuk — mondotta —, hogy elég volt egy bot, egy kavicsdobás, hogy a fegyveres erő, katonaság és csendőrség azonnal szúrjon, vágjon, tiporjon össze mindenkit”, mert „a katona személye szent és sérthetetlen személyt bosszút állani a katonaságnak joga és kötelessége. És miért sérthetetlen a katona? Azért, mert a császár embere, minden katonában egy darab császár van.” (Az 1884. évi szeptember hó 27-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Bp. 1884. II. 119. 1884. december 10. Lásd még Nyúl János csendőr dossziéját. Ügyét előjárói kivizsgálták, miután panaszt tettek 1884. június 13-án a bogdányi választókerületben tanúsított túlbuzgósága ellen. (OL K 148—1884—IIIa—2457; más esetekről lásd: OL K 149—1884—6—731.)

⁴⁷ Rendeleti Közlöny. 35. sz. 1896. október 20.

⁴⁸ Lásd a 46. jegyzetet.

⁴⁹ OL K 148—1901. Választási ügyek.

⁵⁰ OL K 149—1905—6—28.

⁵¹ OL K 148—1906—13, 601, 4687, 5475.

Mivel a helyi közigazgatás ötvenévi felfordulás után politikailag nem volt megbízható, a katonai karhatalom alkalmazásának teljes előkészítését és lebonyolítását a csendőrségre bízta. A szükséges katonai erő felbecsülése többé már nem a főispán és a megyei közigazgatás együttes feladata volt; az alapfokú helyi rendőrhatalóság többé nem határozhatta meg a karhatalom feladatait és követendő módszerét a maga rendelkezési helyén. Ehelyett „teljesen megbízható” csendőrtiszteket vezényeltek ki, hogy a helyszínen tanácsokkal lássák el az új Nemzeti Munkapárt jelöltjeinek megválasztásáról gondoskodó hatóságokat. Azokban a választókerületekben, amelyekben a legtöbb nehézségre lehetett számítani, megnégyesítették a csendőrök létszámát s tovább tökéletesítették a csapatok kivonulását helyőrségeikből.⁵² A sűrűn járőröző csendőrök a lakosság legkisebb nyugtalanságát vagy csoportosulását is jelentették, mert az állandóan növekvő elkeseredés — ami nem kis részben a választójog kiterjesztésének immár ötven éven át tartó visszafogásából következett — erőszakos akciókhoz vezetett. Erre példaként hozhatók azok a szlovák asszonyok, akiket helyi papjuk lázított, mint a hasonlóan elszánt román választók, akik kövekkel dobálták meg vagy kelepcebé ejtették az ellentábor szavazóit, de azok a magyar tömegek is, amelyek az ellenzék irányításával megkísérelték megakadályozni, hogy a Nemzeti Munkapárt szavazói a választási bizottság elé járulhassanak.⁵³

A Belügyminisztérium levéltári statisztikái jól mutatják, milyen jelentős mértékben vált a katonai karhatalom alkalmazása a választások lebonyolításának szerves részévé. Miután az egyes egységeket gyakran nemcsak egy választókerületben vetették be karhatalmi feladattal, a felhasznált karhatalom tényleges létszámát csak közelítő pontossággal számíthatjuk ki, de a fennmaradt táblázatokban szereplő létszám mintegy kétharmadára becsülhetjük. Ezek szerint az 1910-es választásnál, a csendőrséget is beleértve, összesen kb. 81 000 főnyi fegyveres erőt alkalmaztak. Ha figyelembe vesszük, hogy Ausztria—Magyarország első vonalbeli hadereje 1905-ben 1,4 millió főt számlált, akkor ennek alapján a cs. és kir. hadseregnek legalább 7,1%—a teljesített karhatalmi szolgálatot. Így átlagosan minden 13 választóhoz egy katonát vagy csendőrt tartottak szükségesnek kiveényelni, aki felügyelt ezek magatartására az általános választások előtt, alatt és után. Ugyanakkor ezek tartották kordában a jóval nagyobb számú választójog nélküli lakost is. A rendelkezésünkre álló dokumentumokból nem túl nehéz megállapítani, hogy 1872 és 1910 között a karhatalmi feladatra használt csapatok száma megközelítőleg megháromszorozódott,⁵⁴ ami napnál világosabban bizonyítja a növekvő nehézségeket, melyekkel szemben a dualista rendszer igyekezett fenntartani saját művének parlamentáris formáit.

A rendszer későbbi éveiben egy újabb probléma is kezdte éreztetni hatását: a csendőrség közvetítésével és közreműködésével megtett alapos előkészületek sem leplezhették, hogy a helyi közigazgatás megbízhatatlansága mellett magának a cs. és kir. hadseregnek a hűsége és megbízhatósága sem volt már olyan egyértelmű, mint korábban. Ennek jelei már az 1906-os választás alkalmával is megmutatkoztak. 1910-ben Temes, Krassó, Szörény, Arad, Szatmár és Torontál megyék már könyörögtek a kormánynak, hogy vagy pénzt adjon, vagy magyar és/vagy német anyanyelvű csapatokat küldjön ki, mivel minden más nemzetiségű katonaságot megbízhatatlannak tartottak. Nem csoda, hogy még a legfelső szinten is igen bonyolult feladatot jelentett a katonai karhatalmi akciók megtervezése egy-egy választás előtt.⁵⁵

Vizsgálódásunk végén tehát arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a katonai karhatalom növekvő mérete már önmagában is bizonyítja, hogy enélkül a segítség nélkül a választási rendszer csődöt mondott volna, s vele együtt a kormányzás kialakított parlamentáris formája szintén. Tovább menve azt is állíthatjuk, hogy az igényelt karhatalom létszáma (különösen az előbb látott 1910-es választás esetében) és a hadsereg növekvő ellenérzése ez iránt a feladat iránt a választójog kiterjesztésére és a nemzetiségi törekvések kielégítésére irányuló követelések azok növekvő mértékét, dinamizmusát, a fegyveres erőkre is ható befolyását bizonyítja. Mindez együtt a dualista rendszer erősödő belső válságát fejezte ki.

⁵² OL K 149—1910—6—65 160, 452 (282).

⁵³ OL K 149—1910—6—267. (Temes vármegye katonai karhatalmi igénylése.) Lásd még: OL K 148—1910—13—1948, 1988, 3923, stb

⁵⁴ Lásd a függelék táblázatát.

⁵⁵ A 4. hadtest (főhadiszállása Budapest) tisztjeivel az összeköttetést bizonyos Szabó László ezredes tartotta a Belügyminisztérium rendőri osztályán. Ennek az együttműködésnek az egyik sajátossága volt, hogy a brünni 10. hadtestől is hoztak át csapatokat a helyileg illetékes hadtest karhatalmi erejének megerősítésére a felvidéki vármegyékben.